

ATEBE: Dinî Araştırmalar Dergisi – ATEBE: Journal for Religious Studies

e-ISSN: 2757-5616

Aralık / December 2020, 4: 145-154

Bilgi Sosyolojisi ve İslam Araştırmaları: Bir Sosyal Bilimler Felsefesi Çalışması. Adil Çiftçi. Ankara Okulu Yayınları, 2015, 189 s. ISBN: 9789944162210

**Değerlendiren/Reviewed by
Sümeyye Şehide Can**

Arş. Gör. Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Hadis Anabilim Dalı
Research Assistant, Social Sciences University, Faculty of Islamic Sciences, Department of
Hadith

Ankara, Turkey

sumeyyesehide.can@gmail.com

orcid.org/ 0000-0003-0844-6587

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü/Article Types: Kitap Değerlendirmesi / Book Review

Geliş Tarihi / Date Received: 30 Kasım/November 2020

Kabul Tarihi /Date Accepted: 8 Aralık/December 2020

Yayın Tarihi / Date Published: 15 Aralık/December 2020

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Aralık / December

Atıf / Cite as: Can, Sümeyye Şehide. "Bilgi Sosyolojisi ve İslam Araştırmaları: Bir Sosyal Bilimler Felsefesi Çalışması. Adil Çiftçi. Ankara Okulu Yayınları, 2015, 189 s. ISBN: 9789944162210". ATEBE 4 (Aralık /December 2020/2): 145-154.

İntihal / Plagiarism: Bu makale intihal taramasından geçirildi/This paper was checked for plagiarism.

Copyright © 2020. Published by Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi / Social Sciences University of Ankara, Faculty of Islamic Sciences, Ankara, 06050 Turkey. All rights reserved.

CC BY-NC-ND 4.0 | This paper is licensed under a Creative Commons Attribution-Non-Commercial NoDerivatives International License.

Bilgi Sosyolojisi ve İslam Araştırmaları: Bir Sosyal Bilimler Felsefesi Çalışması. Adil Çiftçi. Ankara Okulu Yayınları, 2015, 189 s. ISBN: 9789944162210

Öz

Bu kitapta İslami ilimlerin sosyal bilimlere olan ihtiyacı, metinleri anlamada metinlerin oluştuğu tarihsel bağlamın önemi, geleneğe farklı bir tarzda yaklaşmanın mümkün olduğu ve bu yaklaşım sayesinde farklı manalara ulaşılabileceği gibi konular işlenmiştir. İslami ilimlerin de nihayetinde belirli bir tarihsel ortamda insan eliyle meydana geldiği vurgulanarak din sosyologlarının bu alanlarda araştırma yapmaları temellendirilmiştir. Yöntemsel olarak teologlardan daha üstün gördüğü sosyal bilimcileri bu alanda çalışma yapmaya davet eden yazar, kitabında buna öncülük etmiştir. Teori ağırlıklı anlatımda örneklere yer verilmiş olsa da, kitabın genelinde daha çok örneğe ihtiyaç duyulduğu söylenebilir. Sade ve anlaşılır bir üslup benimseyen yazar, bazen izaha muhtaç ifadeler kullanmıştır. İslami ilimlerle ilgili terminolojinin sık kullanılmayışı, yazarın bazı yerlerde kendi yöntemiyle çelişmesi, akademik bir çalışmada kullanılması yadırganacak birtakım ifadelerle yer vermesi kitabın eksik görülebilecek yönleri arasındadır.

Anahtar Kelimeler: Din Sosyolojisi, Bilgi Sosyolojisi, Hermenötik, Yöntem Arayışı, Tarihsellik.

Abstract

In this book, subjects such as the need of Islamic sciences to social sciences, at understanding the texts the importance of the historical context in which texts are formed, that it is possible to approach to the tradition in a different way and thanks to this approach, that it can be reached different meanings are discussed. Emphasizing that Islamic sciences eventually came into being in a certain historical environment by human hands, the research of sociologists of religion in these areas is grounded. The author who invited social scientists whom he considered to be methodically superior to theologians to work in this field, pioneered this in his book. Although examples are included in his theoretical expression, it can be said that more examples are needed throughout the book. The author, who adopts a plain and understandable style, sometimes used expressions that need explanations. The fact that the terminology related to Islamic sciences is not used frequently, the author's contradiction with his own method in some places and the use of some expressions that would be found strange to use in an academic study are among the aspects of the book that can be seen incomplete.

Keywords: Sociology of Religion, Sociology of Knowledge, Hermeneutics, Search for Method, Historicity.

Adil Çiftçi, yazıya konu edilen *Bilgi Sosyolojisi ve İslam Araştırmaları: Bir Sosyal Bilimler Felsefesi* adlı eserinde sosyal bilimler felsefesi alanına eğilmiş ve kendi ifadesiyle "İslam araştırmalarını" bilgi sosyolojisi yöntemleriyle buluşturma çağrısında bulunmuştur. Çiftçi, altı bölümden oluşan eserinde sırasıyla "Teoloji ve Sosyoloji", "Bilgi Sosyolojisi", "Bilgi Sosyolojisi ve Geleneği Anlamak: Umumi Bir Bakış", "Anlama ve Anlamlandırma: Doğal ve Bilimsel", "Bilgi Sosyolojisi ve Tasavvuf", "Bilgi Sosyolojisi ve/ile Kelâm'ı Yeniden Anlamak" konularını ele almıştır.

Sade bir dil ve anlaşılır bir üsluba sahip olan yazarın, önemli ve bazen anlaşılması güç olabilecek noktaları bile okuyucunun rahatlıkla anlayacağı şekilde ifade etmeye özen gösterdiği dikkat çekmektedir. Yazar önemli gördüğü noktaları muhtelif yerlerde tekrar ederek onların iyice kavranmasını hedeflemektedir. Her bölümün başında nasıl bir yol çizeceğini önceden anlatması da okuyucunun zihninin dağılmasını engellemektedir. Ayrıca Çiftçi, bölüm sonlarındaki kısa değerlendirme kısımlarında, ilgili bölümün genel bir özetini yapmakta ve takip eden bölümle ilgisini kurmaktadır. Bu yönüyle, özelde bölümler arasında ve genelde kitap içinde bir bütünlük meydana gelmektedir. Buna Çiftçi'nin kendine has samimi üslubu da eklenince, kitabın okuyucuda bıraktığı pozitif etkinin arttığı söylenebilir.

Çiftçi kitaba giriş sadedinde, araştırmanın gerekçelerini daha çalışmanın başında ortaya koymanın bilimsel bir gereklilik olduğunu vurgulayarak kendi gerekçelerini ifade etmiştir. Bu bağlamda kitabın yazılışının temel gerekçesinin İslami ilimler ile sosyal bilimler arasında canlı bağlantılar kurma ihtiyacı olduğu söylenebilir. Bununla birlikte hermenötiğin hem sosyal bilimler hem de İslami ilimlerle alakasını göstermek veya kurmak da yazarın kitabını kaleme almadaki gayeleri arasındadır.

Yazar, kitabını kaleme alma gerekçeleri arasında İslami ilimlerin yalnızca bu alanda çalışma yapanlara bırakılamayacağını da söylemiştir. (s.10) Din sosyologlarının da ayetler üzerinde düşünme ve farklı anlamlar bulma gayreti içinde olmaları gerektiğini düşünen Çiftçi, sosyologlardan Arapça bilmelerinin beklenmeyeceğini, genellikle imam hatip lisesi veya ilahiyat mezunu olan din sosyologlarının ise Kur'an'daki kelime ve kavramları anlamak için bizzat kendilerinin Arapça metni incelemeleri ve bu metinle ilişkilerinin de "usulünce" olması gerektiğini ifade etmiştir. (s.15-17)

Yazar her ne kadar ihtisaslaşmanın önemini bir kenara bırakmasa da din sosyologlarına da, ayetlerin yorumu konusunda tefsir alanında uzmanlaşmış teologlar ile eşit derecede söz hakkı tanımaktadır. Hatta yazar, birinci bölümde "bilgi sosyolojik bakışın" dini anlamada en başarılı yöntem ve teolojik bakış açısından bu konuda üstün olduğunu ifade ederek din sosyologlarının teologlardan daha iyi bir iş çıkaracağına işaret etmektedir.

Öncelikle ilahiyat eğitimi almanın dinî ilimler ve Arapça öğretimi noktasında başlı başına yeterli olmadığı itiraf edilmelidir. Ne geçmişte ne günümüzde ilahiyat mezunu olmak, din konusunda söz söyleyecek yetkinliği doğrudan kazandırmamaktadır. Zira dinî ilimler alanında çok daha derinlikli okumalar yapmak gerekmektedir ki bu da genellikle lisansüstü çalışmalarda ilgilenilen alan özelinde gerçekleştirilmektedir. Kaldı ki lisansüstü çalışmaların belirli bir alana yoğunlaştırılması dahi sonuç verme bakımından tek başına yeterli olmayabilir. Durum böyle olunca ilahiyat eğitiminden sonra ça-

lışmalarını din sosyolojisi alanına hasretmiş bir araştırmacının tefsir, hadis, fıkıh, kelim gibi özel uzmanlık gerektiren alanlarda sırf sosyolojik yöntemleri ustalıklı kullanması sebebiyle o alanlarda uzmanlaşan kimseler kadar söz sahibi olması her din sosyoloğu için kabul edilebilir bir durum olmamalıdır. Zira bu yaklaşım, uzmanlığı olmasa da alana ilgi duyan herkesin din ve dinî ilimler konusunda söz hakkı iddia etmesinin önünü açabilecektir. Yazarın din sosyologlarının bu işi “usulünce” yapması gerektiğini vurgulayarak onların bu alanlarda da yeterli bilgi ve becerilere sahip olmasına işaret ettiği düşünülebilir. Fakat kitabın muhtelif yerlerinde tekrar eden “usulünce” kaydı, yazar tarafından açıklığa kavuşturulmuş değildir. Her ne kadar yazar çalışma içerisinde usulünün ana hatlarının okuyucu tarafından bulunabileceğine işaret etse de, (s.17) yazarın Arapça metni hangi kaidelere dikkat ederek anlamaya çalıştığını tespit edemedik. Bunun giriş bölümünde anlatılmayışı yazarın yöntemini ortaya koyma bakımından eksiklik arz etmektedir.

Yazar, girişte Kur’an’ın anlamada hem klasik usulde kullanılan metin içi dilsel çözümlmelerin hem de sosyal bilimlere ait bir yöntem olan metin dışı unsurların da göz önünde bulundurulduğu sosyal-bilimsel hermenötiğin benimsenmesi gerektiğine vurgu yapmakta ve yeni bir tefsir usulü geliştirme gereğini dile getirerek giriş bölümünü sonlandırmaktadır.

“Teoloji ve Sosyoloji” başlığını taşıyan birinci bölümde yazar, teoloji ve din sosyolojisi alanlarını ve bu alanların bakış açılarını okuyucuya tanıtmakta ve sosyolojinin özellikle de din sosyolojisinin “din”i konu edinmesini temellendirmektedir. Bu bölümde iletilmek istenen temel fikir ise, dinin ilahî olduğu kadar beşerî fenomen niteliği de taşıması ve dinsel inanç ve kabullerin ancak doğduğu ve işlev gördüğu toplumsal durumlarla ve koşullarla yakın ilişkileri içerisinde yani tarihsel ve tarihî bağlamında yeterince anlaşılabilirceğidir.

Birinci bölümün ilk sayfalarında Çiftçi’nin yapmış olduğu teoloji tanımını dikkat çekmektedir. O, teolojiyi “Tanrı’ya veya Temel Dinsel Metinler’e dayanan yahut dayandığı düşünölen ama kuruluşları yönünden insanî olduğu da gösterilebilecek, fiziksel dünyaya ve toplumsal yaşama dair fikir, kavram, davranış ve uygulamaların itikat seviyesinde benimsenen birikimi.” (s.22) şeklinde tarif etmiştir.

Teoloji tanımıyla yazar, tefsir, hadis, kelim, İşlam hukuku, tasavvuf gibi ilimlerin insan ürünü olduğunu ortaya koymuş, onlara kutsiyet atfedilmesinin önüne geçmek ve ilgili alanların yeniden gözden geçirilmesine imkân sağlamak istemiştir. Çiftçi, bu alanları sorgulanmaya açık hâle getirmenin ve dinsel bilgi ve davranış tarzlarının geleneksel manalarını peşinen kabul etmeyi reddedip yöntemsel kuşkuyla yaklaşmanın ancak sosyolojik bakış açısıyla mümkün olduğunu savunmaktadır. Hatta yazarın bizzat kendi ifadele-

riyle din sosyologlarının yaptıkları yorumları “klasik yahut gerçek anlamda bir teoloğun aklının kıyısından bile” (s.29) geçiremeyeceği kanaatinde olduğu görülmektedir. Yazarın burada klasik dönem teologlarından bu anlamda bir beklentide bulunması, kendilerinden bugünün şartlarında oluşan bir ihtiyaca karşılık vermelerini beklemesi demektir ki bu da yazarın onların tarihsel bağlamını görmezden gelerek kendi yöntemiyle çelişmesi anlamına gelir. Yazarın kitabında, klasik dönem âlimleriyle aynı dönemde yaşamış olsa belki aynı kanaatleri taşıyacağını ifade etmesi de onlara bu manada hak verdiğini göstermektedir.

Yazarın günümüz teologlarına karşı bu iddiasının, haklılık payı olmakla birlikte tamamen gerçeği yansıtmadığı söylenebilir. Zira kabaca 18 ve 19. yüzyıl tüm dünyada toplumsal şartların değişmesine sebep olan olayların yaşandığı ve İslam dünyasının hem siyasi hem dinî anlamda büyük krizler yaşadığı dönemdir. Söz konusu zaman dilimi incelendiğinde ise İslami ilimlerin Müslümanlar tarafından öz eleştiriye tabi tutulduğu ve yenileşme hareketlerinin başladığı görülmektedir. Her ne kadar bu hareketler yazarın çağrıda bulunduğu “bilgi sosyolojik bakış açısı”nın muadili sayılamazsa da aynı yöntem kullanılmadan da benzer çabaların sarf edildiği, yazardan çok daha önce benzer örnekler üzerinden dile getirildiğini itiraf etmek gerekir.

Yazarın yaptığı teoloji tanımı aynı zamanda sosyolojinin teolojik meseleleri konu edinmesini de temellendirmektedir. Zira yazarın teoloji tanımına atıfla bu bölümde sıklıkla vurguladığı dinin de bir insan ürünü olması, dinin toplumsal yönünü ön plana çıkarmakta ve onu sosyolojinin konusu haline getirmektedir. Diğer bölümlerdeki tezlerin de bu temel üzerine bina edilmesi hasebiyle İslami ilimlerin insan ürünü olması tezi yazarın iddialarının anlaşılmasında önemli rol oynayan bir konudur.

Birinci bölümde teoloji ve sosyoloji arasındaki ilişkiyi ortaya koyan yazar, bu bölümü İslâm geleneğinin kavram, düşünce, inanç ve davranış içeriğinin bir de bilgi sosyolojisi açısından ele alınması gerektiğini tekrar vurgulayarak tamamlamış ve takip eden bölümde bilgi sosyolojisini tanıtmıştır.

İkinci bölümde yazar, bazı farklılaşmalarla birlikte genel çizgide takip ettiği Peter Ludwig Berger (ö. 2017) ve Thomas Luckmann’ın (ö. 2016) bilgi sosyolojisi yöntemlerine atıfla kendi anlama yöntemini ortaya koymaktadır. Bu bölümde okuyucunun bilgisine sunulan önemli konulardan biri toplum/dünyanın üç merhalede kurulmuş olduğudur. Bunlar; “dışsallaştırma”, “nesnelleşme” ve “içselleştirme”dir. Bu süreç içerisinde oluşan kurumlar da bir anda oluşmamaları ve süreklilikle birlikte değişim de göstermeleri bakımından bir tarihe sahiptirler. Bundan dolayı da mevcudiyetini sürdüren her bir kurum tarihsel bir varlıktır. Burada yazar, daha önce sözünü ettiği tarihsel eleştirel yaklaşım ile bağlantı kurmakta ve bu kurumların iyi anlaşılabilmesi

için ortaya çıktıkları ve yeniden kuruldukları tarihlerin de anlaşılması gerektiğini ifade etmektedir.

Toplumun/dünyanın kuruluş aşamalarının dine de teşmil edilebileceğini savunan yazar, bütün dinsel bilgilerin özgün anlamlarının ancak tarihe veya geleneğe girdikleri yani doğdukları ilk özel anda ve mekânda anlaşılabilirliğini ileri sürerek tarihsel-eleştirel yaklaşımı dinî ilimlerde de uygulamak gerektiğini ifade etmektedir. Burada dikkat edilmesi gereken nokta kanaatimizce dinsel bilgilerin tarihi arka planını ortaya çıkardıktan sonra izlenecek yoldur. Zira bu yaklaşım, usulünce takip edilmezse dinin aslından olan pek çok tutum ve davranışı o tarihsel düzleme hapsedme faaliyetine dönüşebilir. Aynı şekilde bu yöntemin takip edilmemesi halinde ise dönemsel ve toplumsal olan bir takım uygulamaların bugüne taşınması tehlikesi söz konusudur.

Yazarın, Berger ve Luckmann'ın bilgi sosyolojisini büyük oranda benimsemekle birlikte onlardan ayrıldığı noktalardan biri, "koşullardan insana doğru gelen" bir anlayışı benimsemek yerine "insandan koşullara doğru giden" bir anlayışı tercih etmesidir. Kitabın bütününde bu özne temelli yaklaşımın izlerini görmek mümkündür.

İkinci bölümde kendi bilgi sosyolojisi yöntemini okuyucuya anlatan yazar, takip eden bölümde bu anlatısına devam etmekte ve geleneğe bu bakış açısından yaklaşarak bir nevi yöntemini örneklem üzerinden sergilemektedir. Üçüncü bölümün ana tezi ise "dinsel dünya ve geleneğin de insanlarca kurulan bir dünya" olduğu fikridir.

Yazar, dinsel dünyanın insan tarafından kurulan bir dünya olduğunu izah sadedinde vahyin başlamasının tarihten ve toplumdan bağımsız bir şekilde "spekülatif" ve "keyfi bir zihin" tarafından "akıtılmış" olamayacağını, ancak geleneksel tenzil kuramının böyle bir telakkiye sahip olduğunu iddia etmektedir. (s.66) Burada kasıt -ilerleyen sayfalarda anlaşılacağı üzere- her ne kadar Kur'an'ın ezelde var olduğu inancı olsa da bu eleştiriyle birlikte geleneksel telakkinin hakkı teslim edilmeliydi. Yazarın da söylediği gibi Kur'an'ın ezelde var olduğu kanaati yaygın olsa da vahyin tamamen tarih ve toplumdan bağımsız olarak indirildiği şeklinde anlaşılmadığını da ifade etmek gerekmektedir. Bilakis klasik kaynakların pek çoğunda cahiliye dönemine vurgu yapıldığını görmekteyiz. Aynı şekilde İslâm tarihi kaynakları öncelikle vahyin inmiş olduğu topluluğu tavsif etmekle işe başlar; fıkıh kitaplarında pek çok hüküm cahiliye ile bağlantılı olarak açıklanır. Bu çabalar yazarın kastettiği tarihsel anlama ile aynı şeyi ifade etmese de geleneksel yaklaşımın tarih ve toplumdan tamamen uzak bir vahiy algısı olduğu iddiası da insaflı görünmemektedir.

Yazar geleneği anlamaya ayırdığı başlığa geçmeden önce Kur'an'ın

kendisini de gelenek terimi kapsamında düşündüğünü ifade etmiş, gelenek ile ilgili tahlillerine bu minvalde başlamıştır. (s.68) Kur'an ayetlerinin o günün toplum ve insanının içinde bulunduğu şartlar ve ihtiyaçlar da dikkate alınarak indirildiği söylemi ile Kur'an'ın insan ürünü bir geleneğin parçası olduğu iddiası kanaatimizce birbirinden farklı olguları ifade etmektedir. Yazarın iddia ettiği gibi Kur'an geleneğin bir parçası sayıldığında ayetlerin inzâli tamamen insan ve toplum faktörüne dayandırılmakta, ayetlerin indirilişindeki ilahî irade sınırlandırılmaktadır. Bu bağlamda Kur'an'ı anlamak ile ulemanın yazmış oldukları ikincil metinleri anlamının eşit tutulmaması gerekmektedir.

Klasik tefsirleri bir anlama değil açıklama çabası olarak gören Çiftçi, klasik tefsirlerde "açıklamada yani sırf dilsel analizde bile yığınla yanlışa düştüğünü" ifade etmektedir. (s.69) Yazar her ne kadar bölümün başında örneklerle konuyu uzatmayacağını belirtse de bu iddianın bazı örneklerle desteklenmesi yerinde olurdu. Zira tefsirlerin dilsel analiz bakımından oldukça zengin bir muhtevaya sahip olduklarını söyleyebiliriz. Tefsirlerde sebebi nüzule önem atfedilmekle birlikte, insan ve toplumun vahiy üzerindeki etkisinin yazarın vurguladığı ölçüde dikkate alınmadığı söylenebilir. Bu sebeple tefsirlerin anlama değil de bir açıklama çabası olarak görülmesi önem kazanmaktadır. Özellikle mezheplerin oluşmasından sonra telif edilen eserlerdeki bazı ideolojik yaklaşımlar yazarın sözlerini doğrular niteliktedir.

Yazar, Kur'an'daki terimlerin, telakkilerin ve hükümlerin anlamlarının sadece "dil"den değil, "ortam ve dil" ilişkisinden çıkarılması gerektiğine örnek olarak kölelik meselesini ele almaktadır. Açıklayıcı durum tanımı açısından metne salt dilsel bakıldığında metinde köleliğin varlığından söz edilebilir. Değersel durum tanımı açısından ahlaken bakıldığında ise kölelik olmamalıdır. Yazara göre ise hukuki ayetler geleceğe yönelik farklı toplumsal (tarihsel) olasılıklar hesaba katılarak "ilke" bazında sabit, lafzi hüküm bazında değişken tabiatta vazedilmiştir. (s.76) Burada ilkesel fıkıh anlayışı bağlamında külli kaideler temelli yaklaşım ve makâsîd ilmine temas etmek gerekmektedir. Aynı kavramlarla olmasa da muhteva olarak yazarın hukuki ayetlerle ilgili görüşünün söz konusu yaklaşımlar yoluyla daha önce dile getirildiği bilinmektedir. Dolayısıyla yazarın sadece sosyologlara hasrettiği bu bakış açısının aslında gelenek içerisinde -geç sayılacak bir dönemde bile olsa- ihtiyaca binaen geliştiğini gözden kaçırmamak gerekir.

Üçüncü bölümün sonunda Kur'an kavramlarının daha Hz. Peygamber hayattayken bile değişkenlik arz etmesi ve kader inancı gibi örneklerle her anlamlandırma sisteminin belli bir tarihsel veya toplumsal ortamdaki anlamlandırma sistemi olduğuna vurgu yapan yazar, dördüncü bölümde "doğal" ve "bilimsel" anlamlandırma yöntemlerini ele almıştır.

Doğal ve bilimsel anlama yöntemleri arasındaki en önemli fark ilkinin öznenin metne, ikincisinin metinden özneye doğru bir anlama faaliyeti olmasıdır. Doğal tutumda kişinin tarihselliği ve anlamlar dünyası metne “öncellenmiştir” ve bu öncelliğin önüne geçilmeye de çabalanmaz. Bilimsel veya diğer bir ifadeyle teknik anlamada ise söz konusu öncelik metindedir. Bu tutumdaki bir kişi kendi tarihselliğini inkâr etmemekle birlikte bunu yenmeye çabalamaktadır.

Teknik anlamada kişi “gerek birinci, gerekse ikinci metinleri”¹ anlama faaliyetini kendi tarihsel-zihinsel koşullarını onlara yüklemekten gerçekleştirecektir. Yazar bunun zorluğunun farkında olduğundan bu yöntemi peşinen reddetmek yerine bir ideal olarak başarmaya çalışmak gerektiğini ifade etmektedir. Yazarın önceki bölümlerde vurguladığı Allah’ın ilkeleri kâhici olarak vaz etmesi durumu düşünüldüğünde geleneği oluşturan metinlerin bu ilkeleri kendi dönemsel şartlarına uygun olarak yorumlamaları bir bakıma kendi dönemleri için gerekli olan işlemi yapmış olmaları anlamına gelmektedir. Ancak bunun mutlaklaştırılması ve başka tarihsel gerçekliklere taşınmaya çalışılması yanlıştır.

Gelenek içinde oluşturulan ikincil metinlerin, birincil metinler olan ayet ve hadisleri doğal tutumla anlaşılması sonucunda oluşturuldukları göz önüne alındığında onları doğru anlayabilmek için kendi yöntemlerinin kullanılması gerekecektir. Yani ikincil metinlerin anlaşılmasında taklit yoluyla doğal anlamlandırma süreci tekrar edilmelidir.

Yazar bölümü sonlandırırken sosyolojinin temel öncüllerinden olan, insanların kendi bilgileriyle kurdukları kavramsal dünyalarını başkalarından çok daha iyi bilecekleri gerçeğine vurgu yapmıştır. Çünkü insanların kurduğu bu dünyalar yeni bulgularla zayıflar ve yıkılabilir. Dinsel dünya da bilimsel tutumla ulaşılan yeni bulgular neticesinde değişime uğrayıp yeniden kurulabilir. Ki yazara göre anlamlar dünyası olan dinsel dünya ne kadar uzun sürse de nihayetinde değişime meyillidir.

Takip eden iki bölümde yazar fenomenolojik bilgi sosyolojisi hakkındaki iddialarına dayanarak dördüncü bölümde ileri sürdüğü tezini beşinci bölümde tasavvuf, altıncı bölümde ise kelam ilmi üzerinden örneklemektedir. Söz konusu tezlerden biri, bilim felsefesi ve sosyal bilim felsefesi çerçevesinde gerçekleştirilen ontolojik, epistemolojik, insan-doğasal ve yöntemsel tartışmalardan ve bunlara dair varsayımlardan dinî ilimler alanında araştırmalarını sürdürenlerin müstağni kalamayacağıdır. Yazar son iki bölümde ta-

---

1 Burada birinci metinlerle kast edilen ayet ve hadisler, ikinci metinlerle kast edilen ise bunlar üzerine yazılmış klasik literatürdür.

savvuf ve kelam ilmi özelinde tüm dinî ilimler için bunun geçerli olduğunu göstermek istemiştir.

Beşinci bölümün sonunda Çiftçi, çok eşlilik konusunu ele almakta, ilgili ayetlerin tarihsel süreçte nasıl anlaşıldığını belirttikten sonra aslında nasıl anlaşılması gerektiğini de açıklamaktadır. Yazara göre çok eşliliği konu edilen Nisâ suresinin ikinci ve üçüncü ayetleri ile onlarla ilişkilendirilebilecek diğer ayetlerdeki² genel maksadın tek eşlilik olduğu söylenebilir. Ancak ayetlere lafzi bakılırsa çok eşlilik izni de metinde mevcuttur. Yazar Hz. Peygamber'in de o ayetleri "doğru anladığı" ve asıl maksadın tek eşlilik olduğunun "bilincine vardığını" ifade etmiştir. Ancak ona göre Hz. Peygamber o günün toplumsal şartlarından dolayı çok eşlilik iznini öne almıştır.

Bu konuyla ilişkili olarak dikkatimizi çeken bir husus yazarın önceki paragrafta aktardığımız görüşünü ifade ederken kullandığı şu cümlelerdir: "... bize göre, Peygamber o ayetleri doğru anlamış, maksadın tek hanımla evlenme olduğunun bilincine varmış olduğu halde..." (s.126) Yazarın ifadelerinden ilgili ayetlerin kastını kesin bir biçimde anladığı ve Hz. Peygamber'in de ayetleri doğru anlayıp anlayamadığını kendi yargısı üzerinden denetlediği sonucuna ulaşılmaktadır. Bu durumda Hz. Peygamber'in kendi tarihselliğinden sıyrılamayıp bazı ayetleri yanlış anlaması mümkün hâle gelmektedir. Yazarın kastı şayet bu değilse ilgili cümleleri daha farklı şekilde ifade etmesi gerektiği söylenebilir. Ancak Hz. Peygamber'in bazı ayetlerin tam manasını kavrayamayıp kendi tarihselliği bağlamında değerlendirmesine imkân tanımak, onun tebliğ ve beyan görevini eksik yapmış olabileceği ihtimaline de imkân tanımak anlamına gelecektir. Kanaatimizce ayetleri en doğru şekliyle anlayacak insan Hz. Peygamber'dir ve ayetlerde murad edilen temel maksadı anlayamamış olması Allah'ın ona yüklediği misyona ters düşecektir. Burada yazara yöneltilmesi gereken asıl soru ise "doğru anlama"dan ne kast ettiğidir. Bu örnekte ayrıca yazarın dilbilimsel anlamı öncelediği, kitap boyunca savunduğu "sosyolojik anlamı" ise ihmal ettiği gözükmektedir.

Altıncı bölümde Çiftçi İslami ilimleri bilgi sosyolojisine davetini Kelâm ilmi örneği üzerinden yinelemekte, Kelâm ilmine yeni bir bakış açısı kazandırmayı hedeflemektedir. Nihayet yazar, kitabın başından beri savunduğu metinleri anlamada sırf dilsel çözümlemelerle yetinilmemesi gerektiği ve onlara bir bütünlük içerisinde toplumsal bağlamları da dikkate alınarak ba-

2 Bu ayetler: En'âm: 152; İsrâ: 34; Nisâ: 10, 127; Bakara: 83, 177; Fecr: 17, 93; Duhâ: 9, 107; Zâriyat: 49. ayetlerdir. Bk. Çiftçi, Adil, *Bilgi Sosyolojisi ve İslam Araştırmaları: Bir Sosyal Bilimler Felsefesi Çalışması*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2015, 126.

kılması gerektiğini kader anlayışı³ üzerinden bir kez daha örneklendirerek altıncı bölümü sonlandırmaktadır.

Sonuç itibariyle bu kitabın, İslami ilimlerin sorunları göz önünde bulundurulduğunda, hem sosyal bilimler hem İslami ilimler alanıyla ilgilenen araştırmacıların istifade etmesi gereken bir eser olduğunu söyleyebiliriz. İslami ilimlerin bir yöntem arayışı içinde olduğu kabul edilirse, yazar kitabında bu yöntem arayışının İslami ilimler çerçevesiyle sınırlandırılmaması gerektiğini ortaya koymuş, sosyal bilimlerin yöntemlerinin bu alanlara teşmil edilmesi gerektiğini örnekleriyle açıklamıştır. Aynı şekilde kitabın temel tezlerinden biri de geleneğin otoritesini zannedildiği gibi bizatihi ilahî kaynaklardan almadığı, onun da insan ürünü olduğudur. Dolayısıyla teolojiyi de din sosyolojisinin konusu olarak gören yazar, din sosyologlarını bu alanlarda çalışma yapmaya davet etmektedir. Yazarın din sosyologlarını aynı zamanda ilgilenecekleri alan hakkında da bilgi sahibi olmaya davet ettiği görülmekte ancak kitap boyunca ayetler hakkındaki tahlillerde tefsir ilmine ait terminolojiye çok sık rastlanmamaktadır.

Genel itibariyle sade ve anlaşılır bir üsluba sahip olan yazar, akademik bir çalışmada kullanılması yadırganacak bir takım ifade ve ithamlarda bulunmuştur. Teologlar için kullandığı “aklının kıyısından bile geçirememek”, (s.29) klasik tefsir usulü için kullandığı “kendine biçtiğin işi dahî yeterince yapamıyorsun” (s.69) ifadeleri yazarın bu yönüne örnek olarak gösterilebilir. Bu gibi ifadeleri kullanması yazarın klasik ulema ve ilimlerden bazen dönemlerinin ötesinde bir işlev beklediğini de göstermektedir.

---

3 Yazar kaderi “Allah’ın fiziksel evreni ve insanları ölçüyle varedip, ölçüyle varlıklarını sürdürmesi, ölçüyle rızıklandırması ve onlara özgü ölçülere göre yargılaması.” şeklinde tanımlamaktadır. Bk. Çiftçi, *Bilgi Sosyolojisi ve İslam Araştırmaları*, 155.